ศาสนาที่ปรากฏในชาดกเรื่องพระเจ้า 500 ชาติ ฉบับพิสดาร ของปุ้ย แสงฉาย*

Religion as Perceived in Pui Saengchai's The 500 Lives of Lord Buddha in Nibata Jataka: A Comprehensive Edition

สุภาพร คงศิริรัตน์ / Supaporn Kongsirirat

ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, พิษณุโลก 65000, ประเทศไทย
Department of Thai Language , Faculty of Humanities, Naresuan University, Phitsanulok 65000, Thailand

Email: supapornk7@yahoo.com

Received: May 13, 2022
Revised: May 30, 2022
Accepted: August 15, 2022

Abstract

This article aimed to study the characteristics of religion as perceived in *The 500 Lives of Lord Buddha in Nibata Jataka: A Comprehensive Edition* by Pui Saengchai. The study employed the analytical framework concerning the characteristics of religion. The findings revealed three characteristics of religion. The first characteristic was primitive religion featuring animism, the worship of the spirits of ancestors and the worship of nature. The second characteristic was theism in the form of polytheism. The most frequently seen deities in Nibata Jataka were Indra, Indra's attendants and guardian angels. The belief that the world was created by divine power, however, could not be found. The third characteristic was atheism in its early days when humans started to seek out truth in order to set themselves free and to use their intellect rather than pure faith to give reasonable explanations to surrounding events.

Keywords: Jataka, characteristic of religion, primitive religion, theism, atheism

---

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่องศาสนาที่ปรากฏในชาดก

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาลักษณะของศาสนาที่ปรากฏในชาดกเรื่อง**พระเจ้า 500 ชาติ** ฉบับพิสดารของปุ้ย แสงฉาย โดยอาศัยกรอบแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของศาสนา ผลการศึกษาพบลักษณะของศาสนา 3 ลักษณะ ลักษณะแรก คือ ศาสนาดั้งเดิม ได้แก่ ศาสนาที่เชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ ผี การนับถือผีบรรพบุรุษ การนับถือธรรมชาติ และการนับถือสัตว์ที่มีลักษณะแปลก ลักษณะที่สองคือศาสนาแบบเทวนิยมที่เป็นพหุเทวนิยม เทวดาส่วนใหญ่ที่พบในชาดก ได้แก่ พระอินทร์ เทพผู้เป็นบริวารของพระอินทร์ และรุกขเทวดา แต่ไม่ปรากฏความเชื่อเรื่องเทพเจ้าสร้างโลก ลักษณะที่สามคือศาสนาแบบอเทวนิยมในยุคต้นๆ ที่มนุษย์เริ่มแสวงหาความจริงเพื่อความหลุดพ้น และต้องการหาเหตุผลด้วยปัญญาเพื่ออธิบายสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวมากกว่าความศรัทธาเพียงอย่างเดียว

คำสำคัญ : ชาดก ลักษณะศาสนา ศาสนาดั้งเดิม เทวนิยม อเทวนิยม

บทนำ

นับแต่อดีตมนุษย์มีความเพียรพยายามที่จะทำความเข้าใจโลก เพื่อค้นหาความหมายที่แท้จริงของชีวิต จนพัฒนามาเป็นศาสนาต่างๆ ในปัจจุบัน ศาสนานอกจากจะทำให้มนุษย์เข้าใจความหมายที่แท้จริงของชีวิตและโลกแล้ว คุณค่าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ “นำความเจริญก้าวหน้าศิลปวิทยามาสู่สังคมมนุษย์” (Wichitwathakan, 2003a, p.22) สอดคล้องกับไทเลอร์ (Tylor, 1832-1917, as cited in Feungfusakun, 2008,p. 17) ที่เชื่อว่า “วิวัฒนาการความเชื่อทางศาสนาจะสอดคล้องกับวิวัฒนาการสังคมโดยรวม...การศึกษาความเชื่อและศาสนาของชุมชนบุพกาลจะช่วยทำให้เข้าใจพัฒนาการทางวัฒนธรรมของมนุษย์โดยรวมได้”

แนวทางในการศึกษาศาสนาของมนุษย์ในอดีต มีหลายวิธี เช่น ศึกษาจากอักขระจารึก ภาพจำหลัก เครื่องมือเครื่องใช้ “และอีกวิธีหนึ่งที่สำคัญมากคือศึกษาจากเทพนิยายที่คนเหล่านั้นเล่าสืบกันมา ... ซึ่งจะช่วยให้เห็นศรัทธาหรือศาสนาของมนุษย์ได้ นักศึกษาศาสนาจะหลีกเลี่ยงไม่อ่านเทพนิยายไม่ได้” (Phantharangsee, 1991, p. 10)

ชาดกกับเทพนิยายมีลักษณะร่วมกันคือเป็นเรื่องเล่า แต่ชาดกเป็นเรื่องเล่าในพระพุทธศาสนาเป็นหนึ่งในเก้ารูปแบบของการเทศนาสั่งสอนของพระพุทธเจ้า (นวังคสัตถุ) ซึ่งปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก หมวดขุททกนิกาย อย่างไรก็ตามแม้ชาดกจะเป็นนิทานในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้ายกมาประกอบการเทศนาสั่งสอนคติธรรม แต่ที่มาของนิทานส่วนใหญ่เกิดขึ้นก่อนสมัยพุทธกาล ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับที่มาของนิทานชาดกในคำนำหนังสือนิบาตชาดกภาคต้นที่ โปรด ฯ ให้พิมพ์ในรัชสมัยของพระองค์ ความว่า “เรื่องนิบาตชาดกนั้นคงเป็นนิทานที่เล่ากันในพื้นเมือง มีมาแต่ก่อนพุทธกาลช้านาน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงยก

เอาเรื่องนิทานมาแสดงเป็นอุปมาในพระธรรมเทศนาเนือง ๆ ...มาเกิดสมมติขึ้น ต่อภายหลังพระพุทธกาลว่ามหาสัตว์ในเรื่องชาดกนั้น คือพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ ครั้นเมื่อมาตบแต่งร้อยกรองพระไตรปิฎกกันในชั้นหลัง ๆ ผู้แต่งประสงค์จะปลูกศรัทธาให้มั่นคงตามความเชื่อถือของตน จึงแต่งประชุมชาดกประหนึ่งว่าพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ชัดเจนว่า มหาสัตว์นั้น ๆ มาเกิดเป็นพระพุทธองค์ และบุคคลหรือสัตว์อื่น ๆ นั้นมาเป็นผู้นั้นผู้นี้ในปัจจุบันชาติ รูปเรื่องชาดกจึงปรากฏอยู่ในหนังสือนิบาตชาดก" (King Chulalongkorn, as cited in Vajirayana Library, 2009, preface) ส่วนแหล่งที่มาของนิทานชาดกนั้นได้พระราชทานพระราชวินิจฉัย ความว่า "... นิทานบางเรื่อง ไม่ได้มีแต่ในคัมภีร์ฝ่ายพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ในหมู่ชนชาติอื่น ภาษาอื่นนอกพระพุทธศาสนาก็มีปรากฏเหมือนกัน เช่น อาหรับ เปอร์เซีย" (King Chulalongkorn, as cited in Pupaka, 2016, p. 102)

การที่ชาดกมีที่มาจากแหล่งต่าง ๆ และมีมาก่อนสมัยพุทธกาล นิทานชาดกจึง เป็นคลังข้อมูลสำคัญของสรรพวิทยาในด้านต่างๆ ดังที่ Netnimit ได้กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญในชาดกว่า มี 2 ส่วน "ส่วนแรกได้แก่ ส่วนที่บรรยายบุคคลและเหตุการณ์ ส่วนที่สอง ได้แก่ คำสอนที่เป็นคติธรรม ส่วนแรกนี้แม้ว่าจะเป็นส่วนประกอบแต่ก็มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นคลังข้อมูลสรรพวิทยา เนื่องจาก เวลา สถานที่ และตัวละครในชาดกมีขอบเขตอยู่ในอินเดียสมัยโบราณ เพียงแต่กำหนดให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้เชื่อมโยงตัวละครในชาดกกับชีวิตบุคคลในสมัยพุทธกาลซึ่งสะท้อนถึงการเวียนว่ายในสังสารวัฏ (Netnimit, 2017,p. 5) ทั้งนี้การศึกษาสรรพวิทยา ในอดีตจากชาดกนั้น ต้องอาศัยการศึกษาความหมายแฝงที่ซ่อนอยู่ในตัวบทนิทาน ดังที่ Kongsirirat (2004, pp. 89-90) ได้กล่าวถึงแนวทางการศึกษาความหมายแฝงที่ซ่อนอยู่ในนิทาน ว่า "เป็นแนวทางหนึ่งในการศึกษาบทบาทหน้าที่ของนิทานในฐานะที่เป็นเครื่องมือบันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ในอดีตที่ต้องอาศัยความรู้ในศาสตร์ต่างๆ หลายสาขาเข้ามาช่วยวิเคราะห์ ตีความก็จะพบความหมายที่ซ่อนอยู่ในเนื้อหาของนิทาน"

ชาดกเรื่อง**พระเจ้า 500 ชาติ ฉบับพิสดาร** เป็นผลงานของ ปุ้ย แสงฉาย แห่งวัดอนงคาราม ซึ่งมีผลงานด้านการแปลและเรียบเรียงพระไตรปิฎก ตลอดจนหนังสือสำคัญๆ ทางพระพุทธศาสนาหลายเล่ม (Saengchai, 2008, a) ปุ้ย แสงฉาย เป็นผู้ที่มีความรู้แตกฉานด้านภาษาบาลีเป็นอย่างดี เห็นได้จากเมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพดำรงตำแหน่งนายกหอพระสมุดวชิรญาณ "โปรดให้รวบรวมต้นฉบับคัมภีร์ใบลานเรื่องปัญญาสชาดกจากสถานที่ต่าง ๆ แล้วมอบให้นักปราชญ์ด้านภาษาบาลีแปล...เมื่อปี พ.ศ. 2466 และทยอยพิมพ์เผยแพร่จนครบบริบูรณ์ในปี พ.ศ. 2482" (Vajirayana Library, 2009, b) ปุ้ย แสงฉาย ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แปลชาดกเรื่อง**สิรสาชาดก**ซึ่งเป็นเรื่องที่ 60 ในปัญญาสชาดก ดังนั้นหนังสือเรื่อง**พระเจ้า 500 ชาติ ฉบับพิสดาร** ของ ปุ้ย แสงฉายจึงเป็นหนังสือที่แต่งโดยผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้ด้านภาษาบาลีเป็นอย่างดี และพยายามรักษาใจความสำคัญให้ใกล้เคียงกับภาษาบาลีที่สุด สะท้อนจากการที่ปุ้ย แสงฉายได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการแต่งหนังสือเล่มนี้ในหน้าคำนำ ความว่า "เป็นเรื่องที่แต่งโดยทำนองนิทานเพื่อให้คนฟังได้ง่าย <u>เล่าเฉพาะข้อใหญ่ใจความ ไม่ใช่ละเอียดพิสดาร เหมือนกับแต่งเป็นเทศน์</u>" (Saengchai, 1961, a)

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาลักษณะของศาสนาที่ปรากฏในชาดกเรื่อง**พระเจ้า 500 ชาติฉบับพิสดาร** ซึ่งนอกจากจะทำให้เห็นว่า คุณค่าของชาดกไม่ได้อยู่ที่การสอนคติธรรม จริยศาสตร์ทางศาสนาเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีคุณค่าในฐานะที่เป็นคลังข้อมูลสำคัญในการศึกษาลักษณะของศาสนาในอดีตของมนุษยชาติอีกด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาลักษณะของศาสนาที่ปรากฏในตัวบทของชาดกเรื่องพระเจ้า 500 ชาติ ฉบับพิสดาร ของ ปุ้ย แสงฉาย

การทบทวนวรรณกรรม

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาลักษณะของศาสนาที่ปรากฏในชาดกเรื่อง**พระเจ้า 500 ชาติฉบับพิสดาร** ของปุ้ย แสงฉาย แบ่งออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ ลักษณะของศาสนา และการศึกษาชาดกในฐานะที่เป็นแหล่งข้อมูลสรรพวิทยา เนื้อหาโดยสังเขป มีดังนี้

1. ลักษณะของศาสนา

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับลักษณะของศาสนา ได้แก่ ความหมายของศาสนา และลักษณะของศาสนา ดังนี้

1.1 ความหมายของศาสนา นักวิชาการหลายท่านได้ให้นิยามเกี่ยวกับศาสนา สรุปได้ดังนี้

ศาสนา คือ ความเชื่อซึ่งแสดงออกมาให้ปรากฏเห็นเป็นกิริยาอาการของผู้เลื่อมใสว่า มีความเคารพเกรงกลัวซึ่งอำนาจอันอยู่เหนือโลกหรือพระเจ้าซึ่งบอกให้ผู้เชื่อรู้ได้ด้วยปัญญา เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นเองโดยสัญชาตญาณว่า ต้องมีอยู่ เป็นรูปร่างอย่างใดอย่างหนึ่งและต้องเป็นผู้สร้าง และเป็นผู้กำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ให้มีอยู่ เป็นอยู่ กล่าวกันง่ายๆ ศาสนา คือ การบูชาพระเจ้า ผู้ซึ่งมีทิพยอำนาจอยู่เหนือธรรมชาติด้วยความเคารพกลัวเกรง (Praya Anumanratchadhon, as cited in Mahidol Wittayanusorn School, n.d.)

ศาสนา คือ ลัทธิ ความเชื่อถือของมนุษย์ อันมีหลักคือ แสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลก เป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมัตถ์ประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิที่จะกระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อถือนั้นๆ (Royal Institute, 2011)

ศาสนา คือ ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์ เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ อาจประกอบด้วย ผี วิญญาณ เทพเจ้าองค์เดียวหรือหลายองค์ แต่ละศาสนาจะมีหลักคำสอนและพิธีกรรมเป็นแนวปฏิบัติสำหรับผู้เชื่อถือ (Chaiwinit, 1988,p. 15)

สรุปความหมายของศาสนาว่า หมายถึง ความคิด ความเชื่อของมนุษย์ที่เกี่ยวกับโลกและสิ่งเหนือโลก ซึ่งแสดงออกมาให้ปรากฏเห็นเป็นกิริยาอาการ หรือการปฏิบัติของผู้เลื่อมใสในลักษณะต่าง ๆ ความคิดความเชื่อเหล่านั้นมีผลต่อการกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์

1.2 ลักษณะของศาสนา

ไทเลอร์ (Tylor, as cited in Kaewopas, n.d., pp. 5-6) กล่าวถึงลักษณะศาสนาของมนุษย์ตั้งแต่ยุคบรรพกาล สรุปความได้ว่า จุดเริ่มต้นของศาสนาของมนุษย์มาจากการที่มนุษย์มีความเชื่อเรื่องของจิต หรือวิญญาณ (มานา หรือ มนะ) ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง (ความเชื่อแบบวิญญาณนิยม-Animism) เชื่อว่าชีวิตหลังความตายมีอยู่จริง วิญญาณเมื่อออกจากร่างแล้วสามารถกลับมาเกิดใหม่ได้ ความเชื่อเรื่องวิญญาณได้พัฒนาเป็นความเชื่อการบูชาบรรพบุรุษ (Ancestor Worship) เพราะมนุษย์มีความเชื่อว่า “บุคคลในครอบครัวเดียวกันย่อมเป็นผู้ให้ประโยชน์และช่วยเหลือตนมากที่สุด” (Changkwanyuen & Phromtha, 2009, p. 67) และขยายวงไปเป็นการนับถือบรรพบุรุษของชุมชนหรือของกลุ่มชาติพันธุ์ ความเชื่อเรื่องวิญาณนั้นได้ส่งผ่านรุ่นต่อรุ่นและพัฒนาเป็นความเชื่อต่าง ๆ เช่น เชื่อว่า สัตว์ ก็มีวิญญาณ ทำให้เกิดการเคารพบูชาสัตว์ที่มีคุณลักษณะพิเศษหรือน่ากลัว เช่น งู พญานาค ช้าง เสือ หมี ฯลฯ รวมทั้งสิ่งของที่เกี่ยวเนื่องกับสัตว์เหล่านั้นด้วย เช่น เขี้ยวเสือ งา นอกจากสัตว์แล้ว มนุษย์ยังมีความเชื่อว่าธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ ท้องฟ้า ท้องทะเล พื้นดิน ฟ้าร้อง ฯลฯ ก็มีวิญญาณเช่นกัน เพราะสิ่งเหล่านี้มีพลังอำนาจและมีอิทธิพลต่อมนุษย์ ซึ่งความเชื่อนี้ เรียกว่า “ลัทธินับถือธรรมชาติ (Nature Worship)” (Kaewopas, n.d., p. 55)

ต่อมามนุษย์พัฒนาความเชื่อเรื่องวิญญาณที่มีอยู่ในธรรมชาติและวิญญาณที่มีอยู่ในปรากฏการณ์ตามธรรมชาติต่างๆ ให้มีลักษณะรูปร่างที่สวยงามขึ้นกลายเป็นเทพเจ้าที่สิงสถิตอยู่ในธรรมชาติทั่วไป จึงเกิดการเรียกว่า พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระวรุณ พระอัคนี ฯลฯ กลายเป็นศาสนาแบบเทวนิยม (Theism) มีทั้งแบบเทพเจ้าหลายองค์ที่เรียกว่าพหุเทวนิยม (Polytheism) เช่น เทพเจ้าของกรีก เทพเจ้าในศาสนาฮินดู และพัฒนาเป็นความเชื่อที่มีเทพเจ้าสูงสุดเพียงองค์เดียวหรือ เอกเทวนิยม (Monotheism) ด้วยมนุษย์เริ่มเห็นว่าบรรดาเทพเจ้าเหล่านั้นย่อมมีศักดิ์ฐานะลดหลั่นกัน ต่อมาเมื่อสังคมพัฒนามากขึ้น มนุษย์เริ่มคิดว่าเทพเจ้าสูงสุดนั้นไม่มีอยู่จริง เป็นเพียงมนุษย์คิดขึ้นมาเอง เห็นได้จากการที่คุณลักษณะต่าง ๆ ของเทพเจ้าจะเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ และเพิ่มมากขึ้น ทำให้มนุษย์พยายามคิดหาเหตุผลเพื่อหาคำตอบเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้า ความพยายามในการหาเหตุผลเกี่ยวกับศาสนาทำให้มนุษย์ปฏิเสธความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า และได้พัฒนาไปสู่ลักษณะของศาสนาแบบอเทวนิยม (Atheism) ที่ไม่มีเทพเจ้า หรือศาสนาแห่งเหตุและผล

2. การศึกษาชาดกในฐานะที่เป็นแหล่งข้อมูลสรรพวิทยา

Netnimit (2017, p.5) **ศึกษาชาดกในเชิงสหวิทยาการ** ได้เสนอผลว่า ชาดกสะท้อนเหตุการณ์สังคมสมัยโบราณ มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวรรณกรรม สะท้อนความเชื่อและค่านิยม ให้ความรู้ด้านสังคมหลายๆ ด้าน คือ ปรัชญา สุภาษิต จริยศาสตร์ จิตวิทยา การศึกษา จารีตประเพณี การครองชีพ

อายุรเวท ไสยศาสตร์ วาทศาสตร์ พุทธประวัติ การทำนาย ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ ศิลปวิทยา คติชนวิทยา ชาดกจึงมิใช่เพียงเป็นวรรณกรรมอินเดียเท่านั้น แต่ยังเป็นวรรณกรรมระดับโลกอีกด้วย

Sirichaiwattanayothin (2018) ศึกษา**บทบาทของพระอินทร์ในนิทานชาดก** ผลการศึกษาพบว่า พระอินทร์ในนิทานชาดกแตกต่างจากศาสนาพราหมณ์ที่เป็นต้นแบบ เพราะพระอินทร์ในศาสนาพุทธต้องปฏิบัติกุศลธรรม เช่น วัตตบท 7 อย่างบริบูรณ์โดยไม่ปรากฏความตกต่ำด้านพฤติกรรมมากนัก ซึ่งในนิทานชาดกพระอินทร์มีจุดเด่นที่แสดงถึงจริยธรรมในสถานภาพที่หลากหลาย คือ ผู้นำที่เปี่ยมเมตตา, ผู้ตามเปี่ยมด้วยศรัทธา, พุทธสาวกผู้อุปัฏฐาก, บรรพบุรุษผู้ตั้งมั่นทานบดี, สามีผู้ยึดมั่นวาจาสัตย์, บิดาผู้เที่ยงธรรม, นักสังคมสงเคราะห์บำเพ็ญประโยชน์, บุตรกตัญญู, ญาติผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่, กัลยาณมิตรต่อผู้ประพฤติธรรม, บุคลาธิษฐานเปรียบองค์ด้วยกฎแห่งกรรม, พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี ทั้งหมดนี้สะท้อนผ่านเรื่องราวที่ปรากฏในนิทานชาดก

กรอบแนวความคิดที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาลักษณะของศาสนาที่ปรากฏ**ใน**ชาดกเรื่อง**พระเจ้า 500 ชาติ ฉบับพิสดาร** ของปุ้ย แสงฉาย อาศัยกรอบแนวคิดของ Kaewopas (n.d.) และ Phantharangsee (1991) ประมวลเป็นกรอบแนวคิด โดยจำแนกศาสนาเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ศาสนาดั้งเดิม (Primitive Religion) ศาสนาเทวนิยม (Theism) และศาสนาอเทวนิยม (Atheism) ความโดยสังเขป ดังนี้

1) ศาสนาดั้งเดิม (Primitive Religion) หมายถึง ศาสนาที่นับถือ ผี วิญญาณ โดยเชื่อว่าวิญญาณมีอยู่จริง ทั้งเมื่อมีชีวิตและเมื่อตายแล้ว ชีวิตหลังความตายก็มีอยู่จริง รวมทั้งการนับถือผีบรรพบุรุษด้วย อีกทั้งเชื่อว่า สัตว์และสรรพสิ่งต่างๆ ตามธรรมชาติ รวมทั้งปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ ก็ล้วนมีวิญญาณมีพลังอำนาจสามารถบันดาลทั้งสิ่งที่ดีและร้ายให้กับมนุษย์ได้

2) ศาสนาเทวนิยม (Theism) หมายถึงศาสนาที่เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้า ซึ่งพัฒนามาจากศาสนาดั้งเดิม โดยทำให้สถานภาพของวิญญาณหรือผีที่มีอยู่ตามธรรมชาติมีสถานภาพสูงขึ้นกลายเป็นเทพเทวดา เช่น จากผีประจำต้นไม้กลายเป็นรุกขเทวดา และเทพเทวดา รวมทั้งมีความเชื่อในอำนาจของเทพเจ้าเหล่านั้นว่าเป็นผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่

3) ศาสนาอเทวนิยม (Atheism) หมายถึง ศาสนาที่ปฏิเสธอำนาจของพระเจ้าหรือของเทพเจ้าต่างๆ โดยเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัย การที่บุคคลจะประสบความสำเร็จหรือความผิดหวังในชีวิต ก็เนื่องมาจากการกระทำของตน ตัวอย่างศาสนาอเทวนิยม เช่น ศาสนาพุทธและศาสนาเชน เป็นต้น

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนดังนี้

1. รวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชาดก วรรณกรรมนิทาน ลักษณะของศาสนา

2. ทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับชาดก วรรณกรรมนิทาน และลักษณะของศาสนา

3. ศึกษาหนังสือพระเจ้า 500 ชาติ ฉบับพิสดาร อย่างละเอียดและดึงข้อมูลเกี่ยวกับศาสนาต่าง ๆ ออกมา

4. วิเคราะห์ข้อมูลตามกรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

5. เรียบเรียงนำเสนอผลการวิเคราะห์ในลักษณะการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาพบว่า ชาดกเรื่อง**พระเจ้า 500 ชาติ ฉบับพิสดาร** ของ ปุ้ย แสงฉาย สะท้อนลักษณะของศาสนาใน 3 ลักษณะ ได้แก่ ศาสนาดั้งเดิม (Primitive Religion) ศาสนาเทวนิยม (Theism) และศาสนาอเทวนิยม (Atheism) รายละเอียดดังนี้

1.ศาสนาดั้งเดิม (Primitive Religion)

ลักษณะศาสนาดั้งเดิมที่ปรากฏในชาดกได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ ผี ความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ และความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาสัตว์ รายละเอียดดังนี้

1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ ผี

Kaewopas (n.d.,p. 6) กล่าวถึงลักษณะความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ หรือผีซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ยุคบุพกาล สรุปความได้ว่า ความเชื่อเกี่ยวกับ วิญญาณ ผี เป็นความเชื่อว่าวิญญาณมีอยู่จริง วิญญาณสามารถออกจากร่างกายได้ทั้งขณะที่มีชีวิตอยู่และเมื่อตายแล้ว แม้ร่างกายแตกสลายตายไป แต่วิญญาณยังคงอยู่ไม่ได้แตกสลายไปและสามารถสิงในร่างมนุษย์ สัตว์ ต้นไม้ พืช หรือแสดงรูปร่างในลักษณะต่าง ๆ ได้

ความเชื่อเกี่ยวกับการมีอยู่ของวิญญาณและวิญญาณไม่แตกดับไปตามร่างกายของมนุษย์ แต่สามารถไปเกิดใหม่ หรือแสดงรูปร่างเป็นมนุษย์ หรือสัตว์ต่างๆ ได้ ปรากฏในชาดกเรื่อง **แม่ตายไปเกิดเป็นสุนัขจิ้งจอกช่วยลูก** เนื้อหากล่าวถึง แม่ที่ใกล้จะตายได้บอกให้ลูกเดินทางไปทวงเงินจากเพื่อนของพ่อที่เคยยืมเงินไปเมื่อหลายปีก่อน ด้วยเกรงว่าหากตนตายไปเงินที่ถูกยืมไปจะสูญ ลูกก็จะลำบาก ระหว่างที่ลูก

เดินทางกลับจากการทวงเงิน แม่ได้สิ้นใจตายเสียก่อน แต่ด้วยความเป็นห่วงลูกจึงไปเกิดเป็นสุนัขจิ้งจอก เมื่อนางสุนัขจิ้งจอกเห็นลูกชายเดินมาถึงปากทางที่มีโจรซุ่มอยู่ “นางสุนัขจึงออกไปยืนขวาง คุ้ยดินขึ้นให้บุตรเห็นเป็นสัญญาณว่า อย่ามาทางนี้เลยพวกโจรจะฆ่าเอาทรัพย์ แต่บุตรกลับเอาก้อนดินขว้างสุนัข แล้วเดินไปทางที่โจรซุ่มดักรออยู่ ขณะนั้นมีนกกระไนตัวหนึ่งส่งเสียงร้องบอกโจรว่ามีทรัพย์พันกหาปณะอยู่ในมือมาณพนี้ จงฆ่าเอาทรัพย์ไปเสีย ... นายโจรได้เห็นกิริยาของสัตว์ทั้งสองจึงคิดว่า นางสุนัขจิ้งจอกที่คุ้ยดินเห็นจะเป็นมารดาของมาณพนี้ ส่วนนกกระไนเห็นจะเป็นข้าศึกแก่มาณพนี้ แต่มาณพไม่รู้เหตุจึงขับมารดาเสีย กลับยกมือไหว้ศัตรูของตน” (Saengchai, 1961, p. 296)

ตัวบทชาดกนี้สะท้อนความเชื่อของการมีอยู่จริงของวิญญาณ (Animism) ซึ่งเป็นความเชื่อเก่าแก่ของมนุษย์ที่มีมานับตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ ดังที่ Tylor (as cited in Kaewopas, n.d., p. 6) ที่กล่าวว่า “มนุษย์ในยุคแรกตั้งแต่อยู่ในสภาพของอนารยชุมชน มีความเชื่อในเรื่องการมีอยู่ของวิญญาณ ความเชื่อดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบความเชื่อที่เก่าแก่ที่สุดทางความคิดของมนุษยชาติ” และการที่แม่ตายแล้วไปเกิดเป็นสุนัขจิ้งจอกด้วยความห่วงลูก สะท้อนความเชื่อว่าวิญญาณที่ยึดติดอยู่กับสิ่งใด ย่อมเกาะเกี่ยวผูกพันกับสิ่งนั้นๆ ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้เป็นความเชื่อที่เป็นสากลคือมีร่วมกันของคนในสังคมต่าง ๆ ดังที่ Phantharangsee (1991,p. 28) ได้กล่าวว่า “มนุษย์โบราณทุกเผ่าเชื่อว่า ร่างกายประกอบด้วยวิญญาณอันเป็นตัวแทนหรือเงาของร่างกาย ซึ่งวิญญาณย่อมรู้และจดจำสิ่งที่สัมผัสมาแต่ต้น”

1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ

ชาดกเรื่อง**แม่ตายไปเกิดเป็นสุนัขจิ้งจอกช่วยลูก** ข้างต้น นอกจากสะท้อนความเชื่อเรื่องการมีอยู่ของวิญญาณแล้ว ยังสะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษที่คอยปกป้องลูกหลานและคนในตระกูลด้วย เรื่องนี้สะท้อนถึงร่องรอยที่เชื่อมต่อระหว่างความเชื่อเรื่องวิญญาณ (Animism) ซึ่งเป็นความเชื่อแรกเริ่มของมนุษย์กับความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ (Ancestor Worship) สอดคล้องกับคำกล่าวของ Kaewopas (n.d.,p. 6) ที่กล่าวถึงความเชื่อผีบรรพบุรุษว่าเกิดจากความเชื่อของการมีอยู่ของวิญญาณ ดังความว่า “ลัทธิเคารพบรรพบุรุษซึ่งแพร่หลายอยู่ในสังคมยุคแรก ๆ ของมนุษย์นั้นเป็นผลสืบเนื่องต่อจากความเชื่อในเรื่องการมีอยู่ของวิญญาณบรรพบุรุษที่ได้จากไปแล้วนั่นเอง”

ชาดกเรื่อง **โลภมากลาภหาย** สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับบรรพบุรุษที่ตายไปแล้วจะคอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานในตระกูล เนื้อหากล่าวถึงพราหมณ์ผู้เป็นพ่อที่ตายไปแล้วได้ไปเกิดเป็นหงส์ทองอยู่ในป่าหิมพานต์ ด้วยความเป็นห่วงลูกเมียจะลำบาก “...จึงบินมาเล่าชาติหลังให้ลูกเมียฟังแล้วสลัดขนปีกทองคำไว้เส้นหนึ่ง เพื่อให้ลูกเมียขายกิน...วันหลังก็บินมาสลัดขนให้อีกจนลูกเมียรวยขึ้น” (Saengchai, 1961,p. 136) ภายหลังเมียเกิดโลภจึงจับหงส์ถอนขนจนหมด แต่ขนที่ขึ้นมาใหม่กลับไม่กลายเป็นทองคำ

ชาดกเรื่อง**โทษแห่งสุรา** กล่าวถึงเศรษฐีตายไปเกิดเป็นพระอินทร์ ด้วยความเป็นห่วงลูกชายที่ใช้เงินฟุ่มเฟือยจนทรัพย์สินหมด เมื่อ “พระอินทร์ผู้เป็นบิดาได้ทราบด้วยทิพยญาณว่าลูกชายถึงความยากแค้นแสนสาหัส จึงลงมาเนรมิตหม้อสารพัดนึก...แล้วสอนว่าเจ้าจงรักษาหม้อใบนี้ให้ดี จะได้รับความสบายจากหม้อนี้ไปตลอดชีวิต ” (Saengchai, 1961,p. 310) เมื่อลูกได้หม้อสารพัดนึกแล้ว ก็ระเริงใช้

ชีวิตอย่างประมาท วันหนึ่งเมามายมากจนเผลอทำหม้อสารพัดนึกแตกทำให้เขากลายเป็นคนยากจน

ชาดกทั้งสองเรื่องนี้สะท้อนความเชื่อว่า บรรพบุรุษที่ตายไปแล้วจะยังคงเป็นห่วงลูกหลานจึงคอยช่วยเหลือ คุ้มครองป้องกันลูกหลาน ความเชื่อนี้น่าจะมาจากฐานความคิดว่าบุคคลในครอบครัวเดียวกันย่อมมีความรัก ความห่วงใยและความปรารถนาดีต่อกัน จึงเป็นที่มาของการนับถือบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วในสถานภาพต่าง ๆ ความเชื่อนี้สอดคล้องกับ Phantharangsee (1991, p. 27) ที่กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษว่า “การเคารพบูชาบรรพบุรุษเป็นสามัญรูป (Common Feature) แห่งศรัทธาที่เชื่อว่าผู้อยู่ในครอบครัวเดียวกัน จะเป็นผู้ให้ประโยชน์แก่ตน และช่วยเหลือตนได้มากที่สุด โดยเฉพาะบิดามารดาผู้ให้กำเนิดตนขึ้นมาในโลก” ทั้งยังสอดคล้องกับ Kaewopas (n.d.,p. 29) ที่กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพบุรุษ ว่า “มนุษย์มีทัศนคติว่าผู้มีชีวิตอยู่และผู้ที่ตายไปแล้วที่มีความสัมพันธ์กันมาก ความตายมิได้ทำให้ผู้นั้นหมดสภาพความเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม (ของครอบครัว สกุล เผ่าพันธุ์ หมู่บ้าน และของประเทศชาติ)” ชาดกเรื่อง**โทษแห่งสุรา**ที่กล่าวถึงบรรพบุรุษที่ตาย แล้วไปเกิดเป็นเทวดาอยู่บนสวรรค์ สะท้อนว่าลัทธิการบูชาบรรพบุรุษได้พัฒนาสถานะจากผี หรือวิญญาณ กลายเป็นเทพ ส่วนชาดกเรื่อง**โลภมากลาภหาย** ที่บรรพบุรุษมาปรากฏในรูปของหงส์ และแหล่งที่อยู่ของหงส์คือป่าหิมพานต์ซึ่งอยู่ใกล้กับที่อยู่ของเทพเจ้าคือเขาพระสุเมรุตามคติในศาสนาพราหมณ์ สะท้อนความใกล้ชิดระหว่างผีบรรพบุรุษกับเทพ สอดคล้องกับ Kaewopas (n.d. ,p.32) ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างบรรพบุรุษกับพระเจ้าว่า “วิญญาณของบรรพบุรุษมีความสัมพันธ์กับพระเจ้าและเชื่อว่า อาศัยอยู่ในท้องฟ้าหรืออาศัยอยู่กับเทพเจ้าบนท้องฟ้า”

1.3 ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ (Nature Religion)

Wichitwathakan (2003a, pp. 53, 325) ได้กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ สรุปความได้ว่า “สิ่งต่างๆ ของธรรมชาติ ที่มีขนาดใหญ่บนเปลือกโลกเป็นถิ่นที่อยู่ของวิญญาณ ลัทธิความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติเป็นการเคารพบูชาโลกธาตุ ได้แก่ ไฟ ลม น้ำ และบูชาธรรมชาติ กล่าวคือธรรมชาติ ได้แก่ ภูเขาและต้นไม้ต่างๆ ... ทุกอย่างมีชีวิตจิตใจ มีตัวตน และยกขึ้นเป็นเทพเจ้า มีวิธีการบวงสรวงเทพเจ้า” โดยนัยนี้ ลัทธิความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติสืบเนื่องมาจากลัทธิวิญญาณนิยม

ชาดกเรื่อง **ผู้ไม่เชื่อการฆ่าสัตว์บูชายัญ** สะท้อนว่าความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาไฟ เนื้อหากล่าวถึงพราหมณ์ตระกูลหนึ่งนับถือบูชาไฟ พ่อแม่ได้บอกให้ลูกออกไปอยู่ป่าและทำพิธีบูชาไฟอยู่เป็นนิจ วันหนึ่งมีคนเอาโคมาให้ พราหมณ์หนุ่มจึงคิดที่จะฆ่าเพื่อบูชาไฟ “แต่คิดขึ้นมาได้ว่า ไฟไม่อาจกินเนื้อที่ไม่ใส่เกลือได้ จึงผูกโคไว้ใกล้ศาลาแล้วเข้าไปหยิบเกลือข้างใน ขณะนั้นมีนายพรานกลุ่มหนึ่งผ่านมาจึงฆ่าโคแล้วเอาเนื้อย่างไฟแล้วหาบไป เหลือไว้แต่หาง แข้ง หนัง เมื่อพราหมณ์กลับมาเห็นจึงคิดว่า ไฟนี้เพียงแค่โคของตัวก็รักษาไว้ไม่ได้ แล้วจะรักษาเราได้อย่างไร” (Saengchai, 1961,p. 146) ตัวบทสะท้อนถึงศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์ในอดีตที่มีการบูชาไฟ ดังที่ Wichitwathakan (2003b,p. 349) ได้กล่าวถึงการบูชาไฟว่า “เป็นลัทธิดั้งเดิมของชนเผ่าพื้นเมืองของอินเดียก่อนที่พวกอารยันจะเข้ามายึดครองอินเดีย ภายหลังพวกอารยันได้ผนวกความเชื่อเรื่องไฟของคนพื้นเมืองดั้งเดิม ให้กลายเป็นเทพเจ้าของตนด้วย”

นอกจากการบูชาไฟแล้วชาดกสะท้อนว่า สรรพสิ่งในธรรมชาติ มีพลังอำนาจที่เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติประจำอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งน้ำที่เกิดตามธรรมชาติ ดังชาดกเรื่อง**ไม้อ้อไม่มีปล้องคือไม่มีข้อ** กล่าวถึงพญาวานรโพธิสัตว์ พาบริวารมากินน้ำที่สระน้ำ เมื่อมาถึงสระน้ำกลับสั่งบริวารไม่ให้ลงไปกินน้ำในสระ เพราะเชื่อว่ามีผีเสื้อน้ำคอยดูแลสระน้ำนั้นอยู่ ตัวบทได้กล่าวถึงผีเสื้อน้ำที่ทำหน้าที่ดูแลสระน้ำ ความว่า (Saengchai, 1961,p. 20)

> มีสระโบกขรณีแห่งหนึ่ง มีผีเสื้อน้ำอยู่รักษา ผีเสื้อน้ำได้จับกินคนและสัตว์ที่ลงไปในสระนั้นมามากแล้ว...มีวานรฝูงหนึ่งได้พากันเที่ยวมาถึงที่สระนั้น วานรที่เป็นนายฝูงได้สั่งแก่พวกบริวารว่า ธรรมดาในป่าใหญ่ย่อมมีต้นไม้ที่เป็นพิษ สระโบกขรณีที่เกิดเอง ก็มีผีเสื้อน้ำหวงแหน ... วานรนายฝูงเที่ยวตรวจดูรอบสระก็เห็นแต่รอยลงไม่เห็นรอยขึ้น จึงบอกแก่บริวารว่า สระนี้มีผีเสื้อน้ำหวงแหนอยู่

Phaya Anumanratchathon (as cited in Institute of Thai Studies Chulalongkorn University, n.d.) ได้อธิบายคำว่า “ผีเสื้อ (bisua)” ว่า ในภาษาชวาแปลว่าดุร้าย น่ากลัว เพี้ยนมาจากคำว่า bhisma ในภาษาสันสกฤตที่แปลว่า รากษส มีหน้าที่รักษาดูแลสระน้ำ ...คำว่า ผีเสื้อในชาดกที่พบอยู่บ่อยๆ มักเกี่ยวกับเรื่องรักษาดูแลสระน้ำ น่าจะมาจากคำนี้” ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์นับแต่อดีต และสามารถชำระล้างทำให้ทุกสิ่งสะอาดบริสุทธิ์ได้ แหล่งน้ำจึงมีคุณแก่มนุษย์และสัตว์ นอกจากนี้น้ำก็มีพลังทำลายล้างได้ด้วย เช่น ทะเลที่มีคลื่นคลั่ง น้ำท่วม สอดคล้องกับ Phantharangsee (1999,p. 28) ที่กล่าวว่า “ศาสนาเกี่ยวกับธรรมชาติเกิดมาจากความกลัวต่อปรากฏการณ์ของธรรมชาติ ความเชื่อเกี่ยวกับการเคารพธรรมชาติอย่างเช่นแหล่งน้ำธรรมชาตินี้น่าจะเป็นความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์มนุษย์”

นอกจากนี้ชาดกเรื่อง**โลภนักมักตาย** (Saengchai, 1961,p. 512) สะท้อนว่า ธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ใหญ่ มีสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีพลังอำนาจสิงสถิตอยู่ เนื้อเรื่องเล่าถึงพ่อค้าเกวียนได้เดินไปค้าขายผ่านทะเลทรายถึงบริเวณที่กันดารน้ำ ได้พบต้นไทรต้นหนึ่งขึ้นอยู่ จึงพากันตัดกิ่งไทรด้านตะวันออก ก็มีน้ำพุ่งออกมาให้กินและอาบ จากนั้นได้ตัดกิ่งทางทิศเหนือ ก็มีหญิงสาวงามออกมา พ่อค้าเหล่านั้นก็ได้ร่วมประเวณีกับหญิงงามเหล่านั้น จากนั้นก็ตัดกิ่งด้านทิศใต้ ก็มีแก้วแหวนเงินทองออกมา บรรดาพ่อค้าต่างก็ขนขึ้นเกวียนของตน พ่อค้าเหล่านั้นจึงคิดว่าต้องมีสิ่งของมีค่าอยู่อีกด้านของต้นไทรเป็นแน่ จึงคิดจะตัดกิ่งด้านทิศตะวันตก ด้วยหวังว่าจะได้สิ่งของที่มีค่า หัวหน้าพ่อค้าคนหนึ่งได้ห้ามไว้เพราะต้นไทรนี้ให้คุณแก่พวกตน แต่บริวารไม่เชื่อ ต่างพากันคว้าขวานเข้าไปเพื่อที่จะโค่นต้นไทร ด้วยหวังว่าจะได้สิ่งของที่มีค่า ทำให้พญานาคที่รักษาต้นไทรโกรธ ออกมาพ่นพิษฆ่าบริวารพ่อค้าเกวียนตายหมด เหลือเพียงหัวหน้าพ่อค้าเกวียนคนเดียว

“พญานาค” ในชาดกเรื่องนี้เป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งเหนือธรรมชาติที่สิงสถิตอยู่ในธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มีพลังอำนาจ สามารถให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาวะที่ยากลำบาก ที่ต้องการความช่วยเหลือ มนุษย์มักจะเกรงกลัวและให้ความเคารพต่อธรรมชาติอย่างมาก สอดคล้องกับคำกล่าวของ Phantharangsee (1991,p. 17) ว่า “มนุษย์ในยุคบุพกาลที่อยู่ในตะวันออกกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่

เป็นที่ว่างเปล่าเป็นทะเลทราย แผ่นดินร้อนระอุ ไม่มีหญ้า ไม่มีน้ำ มนุษย์กลางทะเลทรายมีความเป็นอยู่ที่แร้นแค้นอดอยาก ถูกบีบบังคับจากธรรมชาติ ต้องใช้ความอดทนอย่างแรงกล้า ต้องต่อสู้กับความร้อนแรงของธรรมชาติ เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ มนุษย์ที่ตกอยู่ในฐานะเช่นนี้จะกลัวและต้องการความช่วยเหลือจากธรรมชาติ ยิ่งกว่ามนุษย์พวกอื่น" การที่ต้นไม้สามารถบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้แก่พ่อค้านั้นสะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับการเคารพบูชาธรรมชาติ

ชาดกเรื่อง**สุตตนมานพผู้เลี้ยงบิดามารดา** กล่าวถึง "พระเจ้าพาราณสีขณะเสด็จออกไปล่าเนื้อในป่า ได้เข้าไปพักใต้ต้นไทรใหญ่ ยักษ์ที่อยู่บนต้นไทรได้จับข้อพระหัตถ์ และขู่ว่า ผู้ที่เข้ามาใต้ต้นไทรจะต้องเป็นอาหารของเราทั้งนั้น ด้วยเราได้รับพรให้จับผู้ที่เข้ามาใต้ต้นไทรนี้กินเป็นอาหารได้ พระองค์จึงขอร้องให้ปล่อยไปแล้วจะส่งนักโทษมาให้เป็นอาหารทุกวัน" (Saengchai, 1961,p. 412) เมื่อกลับเมือง พระองค์ได้ส่งนักโทษถือถาดอาหารมาสังเวยยักษ์ทุกวันจนไม่มีนักโทษเหลืออยู่เลย จึงประกาศว่าหากมีใครสามารถปราบยักษ์ได้ก็จะได้รับทองหนึ่งถุงเป็นรางวัล สุตตนมาณพรับอาสานำอาหารไปให้ยักษ์ที่ต้นไทร แต่ ไม่ยอมเข้าใต้ร่มไม้ของต้นไทร ยักษ์จึงไม่สามารถทำอะไรแก่เขาได้จึงยอมจำนน สุดท้ายสุตตนมาณพได้สอนยักษ์ให้ประพฤติอยู่ในศีล ชาดกเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นถึงศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์ในอดีตที่มีการนับถือบูชาธรรมชาติผ่านสัญลักษณ์ของ "ยักษ์" ประจำต้นไทร และมีการบูชาธรรมชาติโดยใช้ชีวิตคนเป็นเครื่องสังเวย

ชาดกเรื่อง**พระเจ้าสุตโสมทรมานพระยาโปริสาท** สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติและการบูชาธรรมชาติ ตัวบทกล่าวถึงพระยาโปริสาทที่ชอบกินเนื้อคนเป็นอาหาร วันหนึ่งจะจับพ่อค้าเกวียนกิน แต่เกิดการต่อสู้กันขึ้น พระยาโปริสาทสู้ไม่ได้วิ่งหนี และถูกตอตะเคียนตำเท้า หนีจนมาถึงต้นไทรต้นหนึ่งจึงบนบานต้นไทรว่า "ถ้าท่านทำแผลของข้าพเจ้าให้หายภายใน 7 วันนี้ ข้าพเจ้าจะไปเอาเลือดคอของกษัตริย์ทั้ง 100 คนมาล้างต้นไทรของท่าน จักเอาเนื้อมาบวงสรวงท่าน จักเอาไส้มาพันรอบต้นไทรของท่าน ว่าแล้วก็นอนอดอาหารอยู่ถึง 7 วัน เพราะไม่ได้กินอาหารตั้ง 7 วัน แผลเลยหาย" (Saengchai, 1961,p. 598) พระยาโปริสาทจึงเข้าใจว่าเป็นเพราะการบวงสรวงบนบานธรรมชาติ

การบูชาบวงสรวงธรรมชาติโดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่นี้เป็นศาสนาดั้งเดิมที่มีมาแต่โบราณ ดังที่ Wichitwathakan (2003a, pp. 11-12) ได้กล่าวว่า "มีหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงการเคารพบูชาต้นไม้ใหญ่ว่า ได้พบซากต้นไม้ใหญ่ ใหญ่อย่างมหึมา มีแต่ซากตอซึ่งแสดงว่า ได้โค่นล้มลงด้วยความแก่ชรา เมื่อลองขุดดูรอบๆ ลำต้น ก็ได้พบวัตถุซึ่งแสดงให้เห็นว่า เป็นเครื่องสังเวย ... การนับถือหรือเซ่นสรวงบูชาต้นไม้ใหญ่นี้ ... ย่อมเนื่องมาจากเหตุที่ได้อาศัยร่มเงา เกิดความกตัญญูถึงกับเซ่นสรวงบูชา อันเป็นเหตุที่ถือว่ามีเทพารักษ์สิงสถิตอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่"

การที่มนุษย์ครั้งบุพกาลให้ความเคารพนับถือธรรมชาติ ตลอดจนสรรพสิ่งในธรรมชาตินั้น Phantharangsee (1999,p. 28) ได้กล่าวถึงสาเหตุว่ามาจาก "มนุษย์ในระยะแรกเริ่มยังไม่เจริญด้วยสติปัญญา ... ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติต่าง ๆ ... จึงได้พากันบูชาธรรมชาติ เช่น การบูชาฟ้าและแผ่นดิน การบูชาปรากฏการณ์ในท้องฟ้า การบูชาปรากฏการณ์บนดินและในดิน ... การบูชาก้อนหินและภูเขา การบูชาป่าไม้และต้นไม้ เป็นต้น ดังนั้น ศาสนาดั้งเดิมที่สุดของมนุษย์คงเกิดจากความกลัวต่อภัยพิบัติ

ต่าง ๆ ที่เกิดจากปรากฏการณ์ต่างๆ ในธรรมชาติ ... และเกิดจากความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือจากพลังอำนาจลึกลับบางอย่างให้คุ้มครองตนจากอันตรายเหล่านั้น”

1.4 ความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาสัตว์ (Animalism)

ความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาสัตว์เป็นการเคารพสัตว์ ทั้งที่มีอยู่จริงและสัตว์ที่ไม่มีอยู่จริง ด้วยถือว่าเป็นร่างของเทพเจ้า รวมถึงการเคารพวิญญาณในรูปของสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ที่มีคุณลักษณะพิเศษ ลัทธิการบูชาสัตว์มีสาเหตุจากมนุษย์ในยุคบุพกาลมีความใกล้ชิดอยู่กับสัตว์ และรู้สึกว่าสัตว์บางชนิดมีกำลัง และอำนาจมากกว่ามนุษย์ มีความว่องไว สามารถบินได้ (Phantharangsee, 1999, p. 26) ทำให้มนุษย์เชื่อว่าสัตว์บางชนิดเป็นเทพเจ้า หรือเป็นบรรพบุรุษของตน (Kaewopas, n.d., p. 82)

นอกจากชาดกเรื่อง**โลภนักมักตาย** (Saengchai, 1961,p. 512) แล้วชาดกเรื่อง**พญาจำไปยนาคราชรักษาอุโบสถ** ก็สะท้อนถึงการนับถือบูชาพญานาคซึ่งเป็นสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษ ความเชื่อเกี่ยวกับการเคารพบูชาสัตว์นี้เป็นศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์ยุคบุพกาล ดังปรากฏในตัวบทเรื่อง**พญาจำไปยนาคราชรักษาอุโบสถ** (Saengchai, 1961, pp. 527-528) ว่า “พระยามคธกับพญานาคเป็นพระราชไมตรีกัน พระยามคธได้ทำพิธีถวายเครื่องพลีกรรมแก่พญานาคทุกวัน จนบุรุษผู้หนึ่งเห็นเครื่องพลีกรรมจึงอยากเกิดเป็นพญานาคถึงกับรักษาศีลจึงได้เกิดเป็นพญานาค” ส่วนชาดก**เรื่องพญานาคชื่อสังขปาละรักษาศีล** (Saengchai, 1961, p. 552) ก็สะท้อนถึงการเคารพบูชาสัตว์เช่นกัน เห็นได้จากการบรรยายถึงรูปของนาคว่างดงามดุจเทพ ดังตัวบทว่า “พระเจ้าทุยโยชนะ เห็นพญานาคจำแลงเป็นมนุษย์ มีความงดงามดุจเทพ ก็อยากเป็นนาคจึงรักษาศีลได้เกิดเป็นนาค” ชาดกทั้งสองเรื่องสะท้อนถึงการเคารพบูชาพญานาคซึ่งเป็นสัตว์ เห็นได้จากการที่มนุษย์ปรารถนาที่จะเกิดเป็นพญานาค

นอกจากการบูชาสัตว์อย่างพญานาคแล้ว ชาดกสะท้อนว่าสัตว์ที่มีขนาดใหญ่เป็นพิเศษก็มักได้รับการเคารพบูชาด้วย รวมทั้งชิ้นส่วนของสัตว์นั้นๆ ก็ได้รับความเคารพเช่นกัน ดังชาดกเรื่อง**พญาปูทองหนีบพระยาช้าง** เนื้อเรื่องกล่าวถึง “พญาปูทองอยู่ในบึงป่าหิมพานต์ ตัวใหญ่เท่าลานนวดข้าว จับช้างกินเป็นอาหารเสมอจนช้างไม่กล้าลงบึง... ต่อมาปูถูกพญาช้างโพธิสัตว์เหยียบตาย ก้ามปูอันหนึ่งลอยไปที่เมืองหนึ่ง กษัตริย์เมืองนั้นให้นำก้ามปูมาทำเป็นตะโพน ชื่อ อาลิกะ ส่วนอีกก้ามหนึ่งไหลไปกลางทะเลอสูรได้นำมาเป็นกลองใหญ่ชื่อ อาลมุล เมื่ออสูรทำสงครามแพ้พระอินทร์ได้ทิ้งกลองนั้น พระอินทร์จึงนำไปไว้ที่ดาวดึงส์ กลองนั้นเวลาตีมีเสียงดังกระหึ่ม ว่ากันว่าเมฆลั่นนั้นเป็นเพราะเสียงกลองพระอินทร์” (Saengchai, 1961, pp. 282-283) ทั้งนี้ Kaewopas (n.d., pp. 83-84) ได้กล่าวถึงที่มาของการเคารพนับถือบูชาสัตว์ ว่าเกิดจากความเชื่อว่าสัตว์มีกำลัง และอำนาจ สามารถทำสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์ไม่สามารถทำได้ ดังความว่า

> สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมทุกชนิด นก และสัตว์เลื้อยคลานกลายมาเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจศักดิ์สิทธิ์และสัญลักษณ์ทางศาสนาในการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนายุคบุพกาล หลายศาสนามีเรื่องราวของสัตว์ต่างๆ เข้ามาปะปนอยู่ด้วยเสมอ แม้กระทั่งในศาสนาที่พัฒนาสูงขึ้นมาแล้ว อย่างเช่นศาสนาฮินดู ก็มีเรื่องราวอำนาจของสัตว์เข้ามาเกี่ยวข้อง ใน

> บรรดาสัตว์ต่างๆ ที่ได้รับการเคารพจากมนุษย์ และเข้ามามีบทบาทในศาสนาของมนุษย์ มีงูใหญ่หรือพญานาค มาเกี่ยวกับศาสนาของมนุษย์มากที่สุด แม้แต่ในพุทธศาสนาก็เชื่อว่ามีความศรัทธาต่อคำสอนของพระพุทธเจ้า... ความเชื่อเหล่านี้มีร่องรอยว่าเกิดจากลัทธิบูชาสัตว์ ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์กับสัตว์มีความเกี่ยวโยงใกล้ชิดกันมากจนสัตว์สามารถเปลี่ยนร่างเป็นมนุษย์ และมนุษย์แม้กระทั่งพระเจ้าก็มีรูปร่างเป็นสัตว์ได้เช่นกัน

2. ศาสนาเทวนิยม (Theism)

"ศาสนาเทวนิยมพัฒนามาจากความเชื่อพหุวิญญาณ ... มานับถือเทพเจ้าที่มีรูปร่างผสมผสานกันระหว่างรูปร่างของมนุษย์และสัตว์ เมื่อมนุษย์ก้าวหน้ามากขึ้นก็เริ่มคิดว่าเทพเจ้ารูปผสมมนุษย์กับสัตว์ยังไม่เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริง เทพเจ้าของตนควรมีรูปร่างอย่างเดียวกับมนุษย์ จึงกลายเป็นศาสนาแบบพหุเทวนิยม คือ มีเทพเจ้าหลายองค์" (Kaewopas, n.d., p.14)

ชาดกสะท้อนการเปลี่ยนผ่านของศาสนาที่นับถือวิญญาณ ผี และธรรมชาติ ไปเป็นศาสนาแบบเทวนิยมใน เรื่อง**ผีเสื้อน้ำตอบปัญหาเทวธรรม** ที่มหิสสาสะกุมารได้อัญเชิญผีเสื้อน้ำที่รักษาสระน้ำธรรมชาติเข้าไปเป็นอารักษ์ประจำเมืองของตน เนื้อเรื่องกล่าวถึง

> มหิสสาสะกุมารโอรสเจ้ากรุงพาราณสี ได้ออกตามหาน้องชายสองคนที่หายไปขณะตักน้ำในสระ และพบรอยเท้าที่มีแต่เดินลงแต่ไม่มีเดินขึ้นจากสระ ก็รู้ว่า สระนี้ต้องมีผีเสื้อน้ำหวงแหนเป็นแน่ จึงยืนนิ่งคอยดูอยู่ ผีเสื้อน้ำจึงจำแลงเป็นช่างไม้เดินออกจากจากป่า แล้วถามเหตุใดไม่ยอมลงไปในสระ มหิสสาสะกุมารสังเกตอาการก็เข้าพระทัยว่าเป็นผีเสื้อน้ำ จึงถามออกไปว่า ท่านเป็นผีเสื้อน้ำได้จับน้องทั้งสองของเราไปไว้ที่ไหน ผีเสื้อน้ำตอบว่าได้จับลงไปไว้ใต้น้ำซึ่งเป็นที่อยู่ของเรา กุมารได้สอบถามผีเสื้อน้ำถึงสาเหตุที่จับตัวน้องของตนไป ผีเสื้อน้ำตอบว่าตนได้รับพรจากท้าวเวสสุวัณว่าใครที่มาตักน้ำในสระนี้โดยไม่สามารถตอบปัญหาเทวธรรมได้จะต้องถูกจับตัวไป เมื่อมหิสสาสะกุมารตอบได้ ผีเสื้อน้ำจึงยอมคืนน้องชายให้ ภายหลังเมื่อสามกุมารได้ทราบข่าวว่าพระราชบิดาสวรรคต ก็พากันเสด็จกลับพระนคร และได้พาผีเสื้อน้ำนั้นไปด้วย มหิสสาสะกุมารได้เป็นพระเจ้าพาราณสี พระจันทกุมารได้เป็นอุปราช พระสุริยกุมารได้เป็นเสนาบดี ผีเสื้อน้ำได้เป็นยักษ์รักษาพระนคร" (Saengchai, 1961, pp. 8-10)

ชาดกเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่าศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์ในยุคบุพกาลที่นับถือวิญญาณ ผี และพลังอำนาจของสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติ ได้เปลี่ยนผ่านกลายเป็นผีอารักษ์ของเมือง ในระยะแรกเริ่ม ผีที่เป็นอารักษ์รักษาเมืองก็ยังมีรูปร่างเป็นอมนุษย์ที่รูปร่างน่ากลัวและดุร้าย ดังภาษาจากตัวบทที่เรียกว่า "ผีเสื้อน้ำได้เป็นยักษ์รักษาพระนคร" ลักษณะการเปลี่ยนผ่านนี้ สอดคล้องกับ Wichitwathakan (2000b,p. 340) ที่กล่าวถึงความเชื่อของชาวพื้นเมืองอินเดียที่เปลี่ยนมานับถือเทพเจ้าแบบของพวกอารยัน ว่า "...ชนชาติเจ้าของถิ่นเดิมของอินเดียนั้น หลักฐานหลายอย่างทำให้เชื่อว่า ชนพวกนี้เคารพบูชาโลกธาตุและธรรมชาติ

ได้แก่ ไฟ ลม น้ำ ธรรมชาติ ได้แก่ ภูเขา และต้นไม้ ต่างๆ ซึ่งเป็นส่วนของดิน ... เรียกว่า Animism คือ ถือว่าทุกอย่างมีชีวิตจิตใจ มีตัวตน และยกขึ้นเป็นเทพเจ้า มีวิธีการบวงสรวงเทพเจ้า”

ชาดกเรื่อง**ยักษ์โกรธพระเจ้าพาราณสีที่ไม่ให้ฆ่าสัตว์เซ่นสรวง** สะท้อนลักษณะของศาสนาแบบเทวนิยม ที่ได้เข้ามาแทนที่ศาสนาดั้งเดิม โดยให้พระอินทร์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาแบบเทวนิยมมีอำนาจเหนือผี และยักษ์ที่เป็นตัวแทนของธรรมชาติ ดังตัวบทว่า “...พระเจ้าพาราณสีองค์หนึ่งทรงประกาศห้ามไม่ให้ฆ่าสัตว์ มีแพะ แกะ เป็นต้น เซ่นสรวงพวกยักษ์ เมื่อพวกยักษ์ไม่ได้รับเครื่องเซ่นสรวงก็โกรธพระเจ้าพาราณสี จึงใช้ยักษ์ร้ายตนหนึ่งมาฆ่าพระเจ้าพาราณสี แต่พระอินทร์ได้ลงมาช่วยและขับไล่ยักษ์กลับไป” (Saengchai, 1961, p. 365) บทบาทพระอินทร์ในการขับไล่ยักษ์นี้สะท้อนถึงการเปลี่ยนผ่านสู่ลักษณะของเทวนิยมอย่างชัดเจน สอดคล้องกับ Sirarojjananan (2018, p. 55) ที่กล่าวถึงบทบาทพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์ที่ยังทรงอิทธิพลอยู่ในสมัยครั้งพุทธกาล ว่า “ความเชื่อเกี่ยวกับพระอินทร์ของคนในสมัยพุทธกาลนั้น ส่วนใหญ่จะเชื่อตามเรื่องเล่าจากศาสนาพราหมณ์ผ่านคัมภีร์พระเวท ซึ่งพระอินทร์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวทนั้น จะแสดงบทบาทในด้านการปราบอมนุษย์ต่าง ๆ ... และการช่วยเหลือมนุษย์ให้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยดี”

นอกจากนี้ชาดกเรื่อง**พระสุวรรณสาม** สะท้อนลักษณะของศาสนาแบบเทวนิยมที่บรรพบุรุษกลายเป็นเทพเทวดาคอยช่วยเหลือลูกหลาน ตอนที่พระสุวรรณสามถูกพระเจ้าปิลยักษ์ยิงตาย นางเทพธิดาซึ่งเป็นบรรพบุรุษของพระสุวรรณสามได้มาปรากฏกายขึ้น ความว่า “ในเวลานั้น มีนางเทพธิดานางหนึ่งซึ่งเคยเป็นมารดาของพระสุวรรณสามในชาติที่ 7 นับถอยหลังจากชาตินั้นไป มีชื่อว่านางสุนทรีเทพธิดา เมื่อนางสุนทรีเทพธิดาแจ้งเหตุแล้วจึงรีบมาที่นั้นทันที” (Saengchai, 1961, p. 622)

ชาดกเรื่อง **พระอินทร์ทรมานเศรษฐีขี้เหนียว** สะท้อนลักษณะของศาสนาแบบพหุเทวนิยมที่มีเทพหลายองค์ ดังตัวบทว่า (Saengchai, 1961, pp. 574-576)

> เศรษฐีคนหนึ่งได้ทำบุญให้ทานไว้มาก เวลาใกล้ตายก็สั่งบุตรให้ทำตามอย่างแล้วขึ้นไปเกิดเป็นพระอินทร์ บุตรที่กระทำตามอย่างได้ขึ้นไปเกิดเป็นฉันทเทพบุตร หลานเป็นสุริยเทพบุตร เหลนเป็นมาตุลีเทพบุตร ลื่อได้เป็นปัญจสิงขะเทพบุตร แต่ลืดซึ่งเป็นลูกของลื่อเป็นคนขี้เหนียวไม่ทำตาม กลับเผาโรงทานทิ้ง แม้แต่ตัวเองก็ยังกินอย่างอดๆ อยากๆ จนซูบผอม ขณะนั้นพระอินทร์ผู้เป็นต้นตระกูลก็พาเทพบุตรทั้ง 4 ลงมาจากสวรรค์ ให้จำแลงเป็นพราหมณ์มาภิกขาจารข้าวมธุปายาสที่เศรษฐีผู้เป็นลืดกำลังแอบหุงอยู่ในสวนเพื่อกินคนเดียว ตอนแรกเศรษฐีผู้เป็นลืดไม่ยอม แต่ในที่สุดก็ยอมโดยตักข้าววางลงบนใบตะเคียนให้คนละใบ แต่เมื่อวางข้าวลงใบตะเคียนกลับขยายใหญ่ขึ้นเท่ากับโล่ เศรษฐีจำใจตักข้าววางบนใบไม้ แต่ข้าวในหม้อกลับเต็มอยู่ตามเดิม ขณะนั้นสุนัขใหญ่ตัวหนึ่งซึ่งเป็นเทวดาแปลงกายได้ปัสสาวะรดหม้อข้าว เศรษฐีจึงเอาไม้ตี สุนัขก็ขยายตัวใหญ่ขึ้นจนเศรษฐีกลัวและขอให้พราหมณ์ทั้ง 4 ช่วย เทวดาจึงแสดงตัวแล้วสั่งสอนเศรษฐีผู้เป็นลืดให้หมั่นทำทาน

ชาดกเรื่องนี้สะท้อนลักษณะศาสนาแบบเทวนิยม โดยใช้พระอินทร์เป็นสัญลักษณ์แทนเทพที่เป็นบรรพบุรุษ และลูกหลานของพระอินทร์ (บรรพบุรุษ) ได้กลายเป็นเทพองค์ต่าง ๆ อีกทั้งยังสะท้อนว่า พระอินทร์ที่พัฒนามาจากผีบรรพบุรุษในยุคแรกๆน่าจะเป็นเทพเฉพาะของตระกูล ต่อมาความเชื่อเกี่ยวกับพระอินทร์ได้ขยายวงจากเทพประจำตระกูลกลายเป็นเทพของชุมชนหรือสังคมที่คอยช่วยเหลือคนดีที่เดือดร้อน สะท้อนจากบทบาทของพระอินทร์ในชาดกหลายเรื่อง เช่น เรื่อง**พระเตมีย์** และ**พระเวสสันดร** ที่ พระอินทร์ลงมาเนรมิตศาลาในป่าถวายแด่พระโพธิสัตว์ขณะที่บวช หรือชาดกเรื่อง**พระมหาชนก** ก็กล่าวถึงพระอินทร์ว่า “ได้จำแลงเป็นคนขับเกวียนช่วยพาพระมเหสีของพระเจ้าอริฏฐชนกซึ่งตั้งครรภ์พระโพธิสัตว์อยู่หนีออกจากเมืองไป” (Saengchai, 1961, p. 613) บทบาททั้งสองอย่างนี้ของพระอินทร์ตรงกับ Sirichaiwattanayothin (2018a) ที่กล่าวถึงบทบาทพระอินทร์ว่า “เป็นบรรพบุรุษผู้ตั้งมั่นทานบดีและเป็นกัลยาณมิตรต่อผู้ประพฤติธรรม”

การที่เทพเจ้าที่ปรากฏในชาดกส่วนใหญ่เป็นพระอินทร์ น่าจะเป็นเพราะพระอินทร์เป็นเทพที่เกิดในยุคแรกๆ ตามความเชื่อเดิมของอินเดีย ดังที่ Saeong (2019, p.90) ได้กล่าวถึงพระอินทร์ว่า “เป็นเทพเจ้าในยุคแรกๆ ของอินเดีย ...เป็นพระเจ้าที่ยิ่งใหญ่กว่าเทพยดาทั้งหลาย และนับเป็นเทพเจ้าแห่งฟ้า (สวรรค์) ... ภายหลังเมื่อเกิดพระเจ้าทั้งสามพระองค์ตามคติพราหมณ์ ลำดับชั้นของพระอินทร์ลดลงมาเป็นเทพชั้นรอง เป็นใหญ่อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์” ทั้งยังสอดคล้องกับพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (as cited in Wichitwathakan, 2003b, p.348) ที่ “ทรงระบุชื่อเทพเจ้าดั้งเดิมของอริยกะไว้ 4 องค์ คือพระอินทร์ พระสาวิตรี(พระอาทิตย์) พระวรุณ และพระยม ซึ่งเป็นโลกบาลประจำ 4 ทิศ”

นอกจากนี้ชาดกยังสะท้อนว่า ศาสนาแบบเทวนิยมได้เปลี่ยนผ่านมาจากการนับถือธรรมชาติ ดังชาดกเรื่อง**น้องชายโกงพี่ชาย** (Saengchai, 1961, pp. 306-307) เนื้อเรื่องกล่าวถึง

> สองพี่น้องนั่งเรือไปทวงหนี้...ระหว่างเดินทางกลับได้จอดเรือพักกินข้าวที่ท่าน้ำแห่งหนึ่ง พี่ชายเอาข้าวโยนให้ปลาแบ่งส่วนบุญให้เทวดาที่รักษาแม่น้ำนั้น ... น้องชายได้แอบเอาหินใส่ห่อผ้าเปลี่ยนกับห่อเงิน แล้วแกล้งทำเรือโคลงให้ห่อผ้าที่เป็นหินตกน้ำ แต่เทวดาที่รักษาน้ำได้สลับเปลี่ยนเป็นห่อเงินจริงและให้ปลาใหญ่ตัวหนึ่งกลืนห่อเงินไป ต่อมาเทวดาได้แปลงกายเป็นพรานแหจับปลาตัวนั้นมาขายหน้าบ้านพี่ชาย เมื่อภรรยาของพี่ชายซื้อและผ่าท้องปลาก็พบว่ามีห่อเงินอยู่ข้างในจึงนำมาให้สามีดู เมื่อสามีเห็นรอยตีตราที่เงินก็รู้ว่าเป็นของตน เทวดาก็แสดงตัวให้เห็นแล้วเล่าเรื่องน้องชายโกงให้ฟัง

นอกจากนี้ชาดกสะท้อนว่า เทวดาก็ไม่แตกต่างกับมนุษย์ กล่าวคือ มีที่อยู่อาศัยซึ่งอาจเป็นต้นไม้หรือวิมาน มีอารมณ์ความรู้สึก รัก โกรธ ดังชาดกเรื่อง**ขนมรำ** ตัวบทกล่าวถึงรุกขเทวดา ความว่า “ครั้งก่อนนั้น คนทั้งหลายพากันนับถือเทวดาตามต้นไม้ มีคนเข็ญใจทำขนมรำจะไปบูชาเทวดาประจำต้นละหุ่ง แต่คิดขึ้นได้ว่าเทวดาย่อมได้กินเครื่องทิพย์ดีๆ คงไม่กินขนมรำ จึงหันกลับเทวดาจึงกล่าวว่า มนุษย์กินสิ่งใดเทวดาก็กินสิ่งนั้น บุรุษนั้นจึงนำกลับไปถวาย เทวดากินแล้วพอใจจึงถามว่าเขาต้องการสิ่งใดชายนั้นบอกต้องการทรัพย์เทวดาจึงบอกให้ขุดทรัพย์รอบต้นละหุ่งนี้ไป” (Saengchai, 1961, p. 111)

ศาสนาแบบเทวนิยมที่เปลี่ยนผ่านมาจากความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาตินี้สอดคล้องกับคำกล่าวของ Prabnok (2015,p. 59) ที่ว่า “เมื่อมนุษย์ได้พัฒนาความเข้าใจเรื่องวิญญาณให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จนมีความเข้าใจว่าวิญญาณมีความศักดิ์สิทธิ์ มีพลังอำนาจอยู่เหนือวิสัยของมนุษย์ จึงพากันเรียกวิญญาณซึ่งสิงสถิตอยู่ในธรรมชาติทั่วไปในชื่อต่างๆ เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระวรุณ พระอัคนี เป็นต้น แนวความคิดเช่นนี้เรียกว่า พหุเทวนิยม (Polytheism) คือ การนับถือพระเจ้าหลายองค์ มีพัฒนามาจากการบูชาธรรมชาติและวิญญาณนิยมนั่นเอง”

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชาดกไม่ได้สะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างโลกตามหลักของเทวนิยม แต่ได้กล่าวอ้อมๆ ผ่านคำว่า “ต้นกัลป์” ในเรื่อง **พระเจ้ามัณธาตุราช** และสะท้อนความเป็นพหุเทวนิยมโดยกล่าวถึงเทวดาชั้นจตุมหาราชิกาและชั้นดาวดึงส์ อีกทั้งสะท้อนว่าเทวดาเหล่านั้นก็ไม่ต่างกับมนุษย์ที่มีเกิดมีดับ ดังตัวบทว่า “ต้นกัลป์นี้มีพระเจ้าสมมุติราชพระองค์หนึ่งได้เสวยราชสมบัติเป็นบรมกษัตริย์องค์แรกในโลก...” (Saengchai, 1961,p. 272) และได้มีการสืบราชสมบัติต่อๆ กันมาจากชั้นลูก หลาน เหลน ลื่อ ลือ พระราชโอรสของลือชื่อพระเจ้ามัณธาตุราชไม่พอใจการเสวยสมบัติเพียงมนุษย์โลกจึงขึ้นไปชั้นจตุมหาราชิกา ซึ่งท้าวจตุมหาราชทั้ง 4 ก็ยกสมบัติให้ครอบครองตลอดกาลนาน แต่ก็ยังไม่พอใจ จึงขึ้นไปถึงชั้นดาวดึงส์ ท้าวมัฆวานก็แบ่งสมบัติให้ครองคนละครึ่ง ท้าวเธอได้ครองดาวดึงส์อยู่นานจนท้าวมัฆวานจุติไปหลายองค์จนถึงองค์ที่ 37 พระเจ้ามัณธาตุราชก็คิดจะฆ่าพระอินทร์ แต่ทำไม่สำเร็จด้วยพระองค์ทรงชราภาพ จึงได้ตกจากสวรรค์ลงมาตายยังโลกมนุษย์ (Saengchai, 1961, pp. 272-273)

3. ศาสนาอเทวนิยม

ชาดกสะท้อนลักษณะของศาสนาแบบอเทวนิยมในระยะแรก ๆ ที่เปลี่ยนผ่านมาจากศาสนาแบบเทวนิยมกล่าวคือ แม้ความเชื่อเรื่องเทพเทวดายังคงมีอยู่แต่ไม่ใช่สาระสำคัญ สาระสำคัญหลักของศาสนาแบบ อเทวนิยมอยู่ที่ “ความพยายามเข้าใจสัจธรรมและพยายามไปสู่ความหลุดพ้น” (Phongsapich, 1991, pp. 58-59) ดังชาดกเรื่อง **การบูชาไฟไม่มีเปลี่ยน** สะท้อน กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากศาสนาดั้งเดิมที่มีการบูชาโลกธาตุ ธรรมชาติ ไปเป็นศาสนาแบบเทวนิยมที่บูชาพระพรหม จากนั้นได้เปลี่ยนผ่านไปเป็นศาสนาแบบอเทวนิยมในยุคแรกๆ คือ การพยายามที่จะเข้าใจสัจธรรมเพื่อการหลุดพ้น ดังตัวบทว่า “มีบุตรของพราหมณ์คนหนึ่งบิดามารดาแนะนำให้ออกไปบูชาไฟอยู่ในป่าจะเป็นเหตุให้ได้ไปเกิดในพรหมโลก ... วันหนึ่งได้ข้าวปายาสกับเนยใสมาแล้วคิดว่าจะเอาไปบูชาท้าวมหาพรหม แต่กลับคิดได้ว่า เราควรจะไปบูชาไฟเสียจึงเทข้าวปายาสลงในไฟ ...ไฟก็ลุกโพลงขึ้นไหม้บรรณศาลา จึงคิดว่า ...ดูแต่ไฟที่เราบูชามาตลอดกาลนานนี้ยังไหม้บรรณศาลาของเราสิ้น ... เมื่อกล่าวอย่างนี้แล้วก็เลิกบูชาไฟ เข้าไปบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าทำฌานอภิญญาให้บังเกิด เมื่อทำลายขันธ์ก็ไปอุบัติในพรหมโลก มาชาติสุดท้ายดาบสนั้นได้มาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า” (Saengchai, 1961,p. 169)

ชาดกเรื่อง**ห้ามการฆ่าสัตว์เซ่นเทวดา** สะท้อนลักษณะของศาสนาแบบอเทวนิยมที่ปฏิเสธการบูชาธรรมชาติ และเทพเจ้าชัดเจนขึ้น ดังตัวบทความว่า (Saengchai, 1961,pp. 48-49)

> โอรสพระเจ้าพาราณสีองค์หนึ่งเห็นชาวเมืองฆ่าสัตว์ไปบวงสรวงเทวดาที่ต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งทุกปี จึงคิดว่าเราจะหาอุบายเลิกให้ได้ เวลาที่คนทั้งหลายไปบวงสรวงเทวดาก็เสด็จไปด้วย ทรงทำเป็นกราบไหว้แล้วบนเทวดาด้วยเสียงพึมพำทำอย่างนี้เสมอทุกปี...เมื่อได้ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้วได้ตรัสในที่ประชุมว่า ที่เราได้เสวยราชย์เพราะบนเทวดาพระไทรว่า ในรัชกาลของเราจะไม่ให้ผู้ใดทำบาปเลย ถ้าผู้ใดทำบาปลักทรัพย์เราจะเอาเลือดเนื้อผู้นั้นมาเซ่นเทวดา... นับแต่นี้ไปใครจะฆ่าสัตว์ไม่ได้อีกเป็นอันขาด ชาวเมืองก็พากันกลัวตาย ไม่กล้าฆ่าสัตว์ไปเซ่นเทวดา นอกจากนี้การที่กษัตริย์ปฏิเสธการบูชาเทวดาแต่กลับอ้างการห้ามฆ่าสัตว์และห้ามทำบาป เพื่อให้เทวดาพอใจ ทำให้ประชาชนเชื่อฟังสามารถปกครองบ้านเมืองสงบสุขได้

เนื้อหาชาดกเรื่องนี้สอดคล้องกับ Phongsaphich (1991, pp. 58-59) ที่กล่าวถึงศาสนาของมนุษย์ในยุคประวัติศาสตร์ว่า “เสถียรภาพทางการเมืองของสังคมสมัยประวัติศาสตร์ขึ้นอยู่กับองค์กรทางศาสนา การแยกสถาบันทางศาสนาจากสถาบันการเมืองและเศรษฐกิจ ก็เพื่อสะดวกในการปกครอง” นอกจากนี้ชาดกสะท้อนว่าศาสนาแบบอเทวนิยมในช่วงต้นๆ ว่า มีลักษณะตรงกับที่ Phongsaphich (1991,p. 53) เรียกว่าเป็น “ศาสนาของสังคมที่เริ่มจะทันสมัย เริ่มมีการปฏิรูปความเชื่อในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ได้เน้นที่ความศักดิ์สิทธิ์เท่ากับเน้นเรื่องอัตตาหรือตัวของมนุษย์เอง คือ ความเชื่อของบุคคลสำคัญกว่าการประกอบพิธีกรรม ทำให้พิธีกรรมถูกลดบทบาทความสำคัญลง”

ชาดกเรื่อง**เสียประโยชน์เพราะถือฤกษ์** สะท้อนถึงการแสวงหาเหตุผลด้วยปัญญาของมนุษย์และสะท้อนความเชื่อมั่นในความเป็นมนุษย์มากขึ้น ตัวบทกล่าวถึง พราหมณ์ผู้หนึ่งได้สู่ขอกุลสตรีนางหนึ่งให้แก่ลูกชาย เมื่อได้ตกลงกำหนดวันนัดหมายเป็นที่เรียบร้อย พอกลับถึงบ้านได้สอบถามอาจารย์ที่ตนนับถือว่าฤกษ์ที่ตนกำหนดไว้เป็นอย่างไร อาจารย์คนนั้นขัดใจที่ไม่ถามตนก่อนจึงแกล้งบอกว่าฤกษ์ไม่ดี พราหมณ์จึงไม่ไปตามกำหนดนัดหมาย ภายหลังเมื่อได้ฤกษ์แล้วจึงกลับไปใหม่ แต่พ่อแม่เจ้าสาวบอกว่าได้ยกลูกสาวให้กับคนอื่นไปแล้วเนื่องจากพราหมณ์ไม่มาตามสัญญา นักปราชญ์ที่อยู่ที่นั้นได้ให้ข้อเตือนสติพราหมณ์ว่า ประโยชน์สุดนั่นคือฤกษ์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือความสะดวกและทำให้ไม่เสียประโยชน์คือฤกษ์ ดังตัวบทความว่า “มัวแต่คอยหาฤกษ์อยู่ ประโยชน์นั้นแหละ เป็นฤกษ์... ดาวทั้งหลายในท้องฟ้าจักทำอะไรได้” (Saengchai, 1961, p. 48)

นอกจากนี้ชาดกเรื่อง**ตัดเครื่องจองจำอย่างมั่นคง**ได้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามแสวงหาความหลุดพ้นของมนุษย์ เนื้อหากล่าวถึง ชายคนหนึ่งตั้งใจจะไปบวชอยู่ป่า แต่เมียได้ขอไว้ว่าให้ลูกคลอดก่อน ต่อมาก็ขอว่าให้ลูกอดนมก่อนค่อยไป เมื่อลูกเริ่มโต เมียก็ขอว่าอย่าเพิ่งบวช เพราะกำลังตั้งครรภ์ลูกคนที่ 2 สุดท้ายชายผู้นี้ได้ตัดสินใจหนีไปบวช (Saengchai, 1961, p. 210)

บทสรุป

การศึกษาลักษณะศาสนาที่ปรากฏในชาดกเรื่อง**พระเจ้า 500 ชาติ ฉบับพิสดาร** ของปุ้ย แสงฉาย พบลักษณะของศาสนา 3 ลักษณะ ลักษณะแรก คือ ศาสนาดั้งเดิม (Primitive Religion) ได้แก่ศาสนาที่เชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ ผี การนับถือผีบรรพบุรุษ การนับถือธรรมชาติ และการนับถือสัตว์ที่มีลักษณะแปลกที่ไม่มีอยู่จริง เช่น พญานาค ลักษณะที่สองคือศาสนาแบบเทวนิยมที่เป็นพหุเทวนิยม เทวดาส่วนใหญ่ที่พบในชาดก ได้แก่ พระอินทร์ เทพผู้เป็นบริวารของพระอินทร์ และรุกขเทวดา แต่ไม่ปรากฏความเชื่อเรื่องเทพเจ้าสร้างโลก ลักษณะที่สามคือศาสนาแบบอเทวนิยมในยุคต้น ๆ ที่มนุษย์เริ่มแสวงหาความจริงเพื่อความหลุดพ้น และต้องการหาเหตุผลด้วยปัญญาเพื่ออธิบายสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวมากกว่าความศรัทธาเพียงอย่างเดียว

อภิปรายผล

ลักษณะศาสนาที่ปรากฏในชาดกทั้งสามรูปแบบสอดคล้องกับนักโบราณคดีและนักมานุษยวิทยาที่เชื่อว่าศาสนาแรกเริ่มของมนุษย์ ได้แก่ ศาสนาดั้งเดิม (Primitive religion) เป็นศาสนาที่เชื่อเรื่องการมีอยู่ของวิญญาณ และผี โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ ดังที่ Tylor (as cited in Kaewopas, n.d., p. 6) ได้กล่าวว่า “มนุษย์ในยุคแรก ตั้งแต่อยู่ในสภาพอนารยชุมชน ได้มีความเชื่อเรื่องการมีอยู่ของวิญญาณ (Animism) ความเชื่อเรื่องวิญญาณเป็นรูปแบบความเชื่อที่เก่าแก่ที่สุดทางความคิดของมนุษยชาติ” ส่วนการเคารพนับถือผี อย่างเช่นผีบรรพบุรุษ “ซึ่งแพร่หลายอยู่ในสังคมยุคแรก ๆ ของมนุษย์นั้น เป็นผลสืบเนื่องต่อจากความเชื่อในเรื่องการมีอยู่ของวิญญาณของบรรพบุรุษที่ได้จากไปแล้วนั่นเอง” ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติและสัตว์นั้น เนื่องจาก “มนุษย์ในระยะแรกเริ่มยังไม่เจริญด้วยสติปัญญา ... ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติต่าง ๆ ... จึงได้พากันบูชาธรรมชาติ” (Phantharangsee, 1999, p. 28) ส่วนการนับถือสัตว์เนื่องจากมนุษย์ในยุคบุพกาลมีความใกล้ชิดอยู่กับสัตว์ และรู้สึกว่าสัตว์บางชนิดมีกำลังและอำนาจมากกว่ามนุษย์ มีความว่องไว สามารถบินได้ ทำให้มนุษย์เชื่อว่าสัตว์บางชนิดเป็นเทพเจ้า (Phantharangsee, 1999, pp. 26) ส่วนศาสนาแบบเทวนิยมที่ปรากฏในชาดกเป็นแบบพหุเทวนิยม เทวดาที่ปรากฏส่วนใหญ่ ได้แก่ รุกขเทวดา พระอินทร์และบริวาร ซึ่งเป็นเทวดาที่อยู่ในชั้นจตุมหาราชิกา ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าบทบาทของพระอินทร์ที่ปรากฏในชาดกส่วนใหญ่เป็นผู้คอยช่วยเหลือคนที่ตกทุกข์ได้ยาก ตั้งแต่คนในตระกูลจนถึงบุคคลทั่วไปรวมทั้งพระโพธิสัตว์ ซึ่งสะท้อนถึงการปรับเปลี่ยนบทบาทของเทพในคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่เป็นศาสนาแบบเทวนิยม ไปสู่คติความเชื่อเรื่องเทวดาตามคติของศาสนาพุทธที่เทวดาต้องสร้างสมบุญบารมีจึงจะได้เกิดเป็นเทวดา สะท้อนว่าแม้พระพุทธศาสนาจะเป็นศาสนาแบบอเทวนิยมแต่ก็ไม่ปฏิเสธเรื่องเทวดาซึ่งเป็นความเชื่อที่มีมาก่อนสมัยพุทธกาล สอดคล้องกับ Sirarojjananan (2018 , p. 62) ที่กล่าวว่า “พระพุทธศาสนาได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าเสียใหม่ให้เป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา” โดยอาศัยนิทานชาดกเป็นเครื่องมือ

ในการปรับเปลี่ยน สอดคล้องกับ Chawchareonrat (2015) ที่กล่าวว่า การผสานความเชื่อมักจะใช้ในการเขียนวรรณกรรม ทั้งหมดนี้สะท้อนว่า แม้ชาดกจะเป็นเรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาแบบอเทวนิยมแต่ก็สะท้อนการผสมผสานความเชื่อศาสนาของมนุษย์ในอดีตจนเป็นเนื้อเดียวกัน (syncretism)

References

Chaiwinit, K. (1988). **Primitive religion in Isan folk tales**. [Master's thesis, Srinakharinwirot University Mahasarakham]. (In Thai)

Changkwanyuen, P. & Phromtha, S. (2009). **Man and religion**. Faculty of Arts, Chulalongkorn University. (In Thai)

Chaocharoenrat, S. (2015). Syncretism: Combining Religious Beliefs. **Religious Science**. http://sinchaichao.blogspot.com/2015/06/syncretism.html. (In Thai)

Feungfusakun, A. (2008). **Anthropology of religion**. Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University. (In Thai)

Institute of Thai Studies Chulalongkorn University. (n.d.). **Phisuea Samudra.** https://www.facebook.com/ThaiStudiesCU/posts/1616170571855212/ (In Thai)

Kaewopas, T. (n.d.). **World religions in the primitive, prehistoric and present times.** Sakon Karn Suksa. (In Thai)

Kongsirirat, S. (2004). **Lecture notes on folklore related to Thai language and literature** [Unpublished manuscript]. Faculty of Humanities, Naresuan University. (In Thai)

Mahidol Wittayanusorn School. (n.d.). **Unit 1: Introduction to religion**. https://social.mwit.ac.th/files/55_1_doc_30101_1.pdf (In Thai)

Netnimit, S. (2017). An interdisciplinary analysis of the Buddhist jataka. **Journal of Graduate Studies Review, 13** (3), 1-15. (In Thai)

Phantharangsee, S. (1991). **Archaic religion**. Bangkok: Thammasapa. (In Thai)

Phantharangsee, S. (1999). **Comparative religion** (8th ed.). Bangkok:Sukkapabjai Publishing. (In Thai)

Prabnok, P. (2015). World religion. **Humanities and Social Sciences, 32** (3), 50-69. (In Thai)

Phongsapich, A. (1991). **Culture, religion and ethnicity: An anthropological analysis of Thai society**. Chulalongkorn University Press. (In Thai)

Puphaka, A. (2016). The translation and publication of Nibata Jataka: A stability ensuring policy in the reign of King Rama V. **Parichart Journal, 29** (2), 89-108.

Royal Institute. (2011). **The Royal Institute dictionary B.E. 2554**. https://dictionary.orst.go.th/ (In Thai)

Saengchai, P. (1961). **The 500 lives of Lord Buddha in Nibata Jataka: A comprehensive edition**. So Dharmma Phakdee. (In Thai)

Saengchai, P. (2008). **The Quarterly Tipitaka.** Bangkok: So. Dharmma Phakdee. (In Thai)

Saeong, P. (2019). Greco-Roman and Indian gods with relations to nature. **Wiwitwannasan, 3** (1), 79-99. (In Thai)

Sirarojjananan, M. (2018). Indra in Theravada Buddhist Texts. **Mahachula Academic Journal.** 4(1), 44-63. (In Thai)

Sirichaiwattanayothin, S. (2018). **An Analytical Study of Indra's Roles in Jataka Tales.** [Master's thesis, Mahachulalongkornrajavidyalaya University]. (In Thai)

Vajirayana Library. (2009). **Pannasa Jataka.** https://tinyurl.com/yhbfcwv2. (In Thai)

Wichitwathakan, L. (2003a). **World religion volume 1**. Sangsan Books Ltd. (In Thai)

Wichitwathakan, L. (2003b). **World religion volume** 2. Sangsan Books Ltd. (In Thai)